Als oorlog echt is

Dolf Verroen

bron
Dolf Verroen, *Als oorlog echt is*. Leopold, Amsterdam 1991.

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/verr010also01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

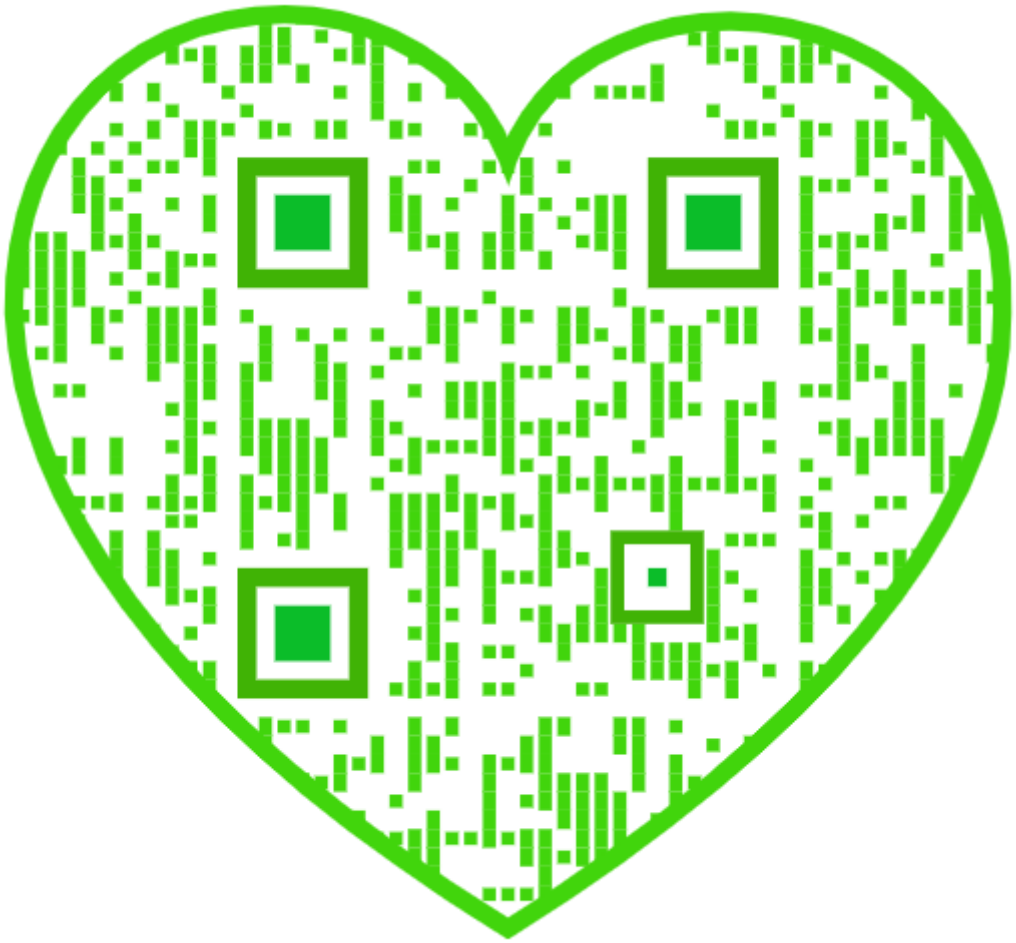

Voor mijn moeder
omdat ik het geluk had haar kind te zijn,

Voor mijn vader
omdat hij zo goed voor ons gezorgd heeft,

Voor mijn broertje Jaap,
omdat hij nog steeds mijn broer is.

Net echt

Wij werden wakker door het geroep van mijn moeder. Het was een uur of vijf. Iedereen was op. De lucht was vol Duitse vliegtuigen. De motoren dreunden of je huis in een machinefabriek stond. Toch was ik door de stem van mijn moeder wakker geschrokken. ‘Je bed uit,’ gilde ze. ‘Het is oorlog!’

We gingen de straat op om naar de vliegtuigen te kijken. Soms waren ze zo dichtbij, dat je in het voorste raam een gezicht zag. Er klonk afweergeschut. Het leek wel of er niemand bang was. Sommige mensen klommen op de daken of stonden in de dakgoot om meer te kunnen zien. Niemand besefte het gevaar.

Wij woonden in Delft en we zouden die dag verhuizen. Overal stonden kisten. Meubels waren opgestapeld, kleden opgerold. We konden nergens wonen.

Dat vond ik niet erg.

Er was zoveel te beleven!

Ik had wel over oorlog gehoord. Ik wist dat mensen dood gingen, gewond raakten, maar deze oorlog vond ik voornamelijk raar. Net of hij niet helemaal echt was.

Ik zat op school in groep zes - toen de vierde klas - en wij hadden een strenge meester. Zo'n man die altijd alles zag, overal straf voor gaf en nooit lachte of driftig werd. Hij woonde tegenover ons. Hij droeg altijd saaie, kleurloze kleren en nu stond hij in een gestreepte pyjama en

een blauwe badjas op straat. Hij zwaaide met dreigend gebalde vuisten tegen de Duitse vliegtuigen en schreeuwde dat onze hele Nederlandse regering gek was geworden.

Alles was ineens anders.

Aan het eind van onze straat werd een keurige ambtenaar uit zijn huis gesleurd. Met zijn handen omhoog moest hij de hele straat door lopen. Sommige mensen stonden verstijfd van schrik te kijken, anderen begonnen meteen te schreeuwen: 'Vuile landverrader!'

Overal in de stad werden mensen opgehaald en in het politiebureau opgesloten. Gisteren waren ze nog gerespecteerde burgers, vandaag met de Duitsers heulende misdadigers. Nog geen week later werden ze vrij gelaten en gingen er andere mensen de cel in. Toen waren de rollen omgedraaid.

In de oorlogsdagen werd er hard gevochten en velen werden gewond of gedood. Mijn vader was geen soldaat, maar wel vrijwilliger bij de luchtbescherming. Hij was ingedeeld bij de brandweer. Wat hij daar deed heb ik nooit begrepen, want thuis was hij heel erg onhandig. Hij kon nog geen spijker in de muur slaan. Tijdens het bombardement van Rotterdam werd hij met spoed opgeroepen.

Het was een verschrikkelijk bombardement. De binnenstad was één grote puinhoop. Hele straten stonden in brand. Van Delft uit kon je de vlammen zien. Naderhand dreef de as in wolken door de lucht en daalde neer als regen.

Wij gingen naar mijn oom en tante, omdat we thuis nog steeds tussen de kisten zaten. We konden natuurlijk niet verhuizen. Dat gebeurde pas toen de oorlogsdagen voorbij waren, toen Nederland zich had overgegeven en bezet werd door de Duitsers.

Mijn oom en tante woonden aan de andere kant van de stad. Op de grachten in de binnenstad waren veel soldaten. Soms werd er geschoten en er werden voortdurend bevelen geschreeuwd. Wij kwamen voetje voor voetje verder. Soms moesten we ons plat tegen de muur van een huis drukken, soms moesten we ineens een stuk hollen. Wat er precies gebeurde begreep je niet, maar het was wel spannend.

Mijn moeder durfde het huis 's nachts niet alleen te laten. We bleven dus niet logeren, ook al was mijn vader niet thuis. Hij bleef een paar dagen blussen. Hij heeft honderden branden en tientallen doden gezien. Mijn vader heeft er nooit iets over gezegd. Alleen: ‘Het was vreselijk.’ Hij had een theezeefje bij zich, dat hij op tafel legde.

‘Dat lag op straat,’ zei hij. ‘Ik weet niet waarom ik het heb opgeraapt.’

Het is een lief theezeefje, bewerkt met zilveren roosjes.

Ik heb het nog steeds.

Je kunt niet zien dat het zoiets verschrikkelijks heeft meegemaakt.

Een oorlog begint ongewoon gewoon

Toen de oorlogsdagen voorbij waren, toen er niet meer gevochten werd en niet meer gebombardeerd, toen er niet meer geschoten werd, leek alles weer gewoon. Je moest weer op tijd naar bed, je ging weer naar school en ook de volwassenen pakten het gewone leven weer op. Het leek allemaal mee te vallen. Af en toe marcheerden er soldaten door de straat, maar dat was voor de grote mensen erger dan voor ons. De eerste keer dat mijn moeder zo'n troep zingende Duitsers zag, sprongen de tranen in haar ogen. Ze huilde van woede. Ze voelde zich als een kind dat heel gemeen wordt geslagen, vertelde ze later.

In het begin leek de oorlog wel mee te vallen. Je moest op je woorden passen. Je mocht niet ‘leve de koningin’ roepen of vertellen dat je ouders tegen de Duitsers waren. Dan kreeg je moeilijkheden. Pas later werden de straffen voor dat soort dingen heel erg. Toen vertrouwde je ook niemand meer. In het begin was er nog genoeg te eten en de meeste mensen deden al gauw weer gewoon. Ongewoon gewoon. Ze waren niet strijdvaardig. Ze hadden te eten en ze werden niet geslagen of beroofd. Ze vonden dat het allemaal wel meeviel. Net als voor de oorlog - en later na de oorlog - meenden ze dat

je pas keurig netjes was als je je nergens mee bemoeide. Ze wilden niet zien dat Hitler een gevaarlijke gek was. Ze zeiden: ‘Zo'n vaart loopt het niet.’ Maar dat liep het wel. Hitler, die van Europa één groot Duitsland wilde maken, was de wandelende dood. Hij had alleen nooit zoveel dood en verdriet op zijn geweten kunnen hebben wanneer anderen hem niet geholpen hadden. De meeste mensen hielpen hem door niets te doen, door al die moorden gewoon te laten gebeuren.

Mijn ouders waren niet zo. Vooral mijn moeder niet. Ze was opstandig en driftig. In winkels kon ze nooit haar mond houden. Ze zei altijd openlijk haar mening. Mijn vader was wat rustiger en zei: ‘Wees toch wat voorzichtiger. Straks word je opgepakt en kom je in de gevangenis.’ Mijn moeder wist dat hij gelijk had, maar ze wilde zich niet beheersen. Zoveel onrecht vond ze belangrijker dan zelfbeheersing.

Zo was ze altijd geweest.

Als meisje uit een welvarend christelijk gezin was ze vroeger in opstand gekomen tegen de armoede om haar heen. Tot verdriet van haar ouders liep ze mee in demonstraties van ‘de rooien’, die tegen armoede waren, die vonden dat iedereen gelijke kansen moest hebben.

Ze droeg een gebroken geweertje omdat ze tegen oorlog was. ‘Let maar eens op,’ zei ze later tegen ons. ‘Alle mensen die zo hard roepen dat er oorlog moet komen, hoeven zelf niet te vechten.’

Nu zou je misschien kunnen denken dat mijn ouders echte oorlogshelden zijn geworden, maar dat is niet zo.

Ze hebben wel gedaan wat binnen hun kleine mogelijkheden lag. Vanuit hun principe: ‘Verwacht niets van je medemens, maar zorg dat je medemens iets kan verwachten van jou.’

Dat werkte als volgt: op een avond kwam mijn vader thuis met een jonge, latmagere man. Dat was Pollie. Met anderen had hij op een scheepswerf in Zeeland een Duitse onderzeeboot kapot gemaakt. Hij was dus eigenlijk een terrorist. Tegenwoordig moeten we niets van terroristen hebben, maar toen werden ze door de koningin en alle goede vaderlanders als helden beschouwd. Net als alle terroristen moest Pollie vluchten. Zo kwam hij terecht in Delft om onder te duiken, zoals dat heette. Mijn ouders namen hem onmiddellijk in huis. ‘Het is wel gevaarlijk,’ zei mijn moeder, ‘en ik ben wel bang, maar we kunnen hem toch niet buiten laten staan?’

Op de eerste verdieping van ons (nieuwe) huis hadden wij twee ineenlopende kamers, gescheiden door schuifdeuren met aan beide kanten kasten. In één van die kasten werd een luik gemaakt. Als er iets gebeurde, moest Pollie door het luik kruipen en in de ruimte gaan liggen tussen de vloer en het plafond van de benedenverdieping. Er werd net zo lang geoefend tot hij in twee minuten, zonder lawaai, kon verdwijnen.

Wij, mijn broertje Jaap en ik, mochten niemand iets vertellen. ‘Als ze Pollie vinden, wordt je vader dood geschoten,’ zei mijn moeder. Wij vonden dat buitengewoon spannend. Wij hebben thuis heel veel onderdui-

kers gehad en ik heb er nooit een woord over gezegd, maar - eerlijkheidshalve - niemand heeft me er ooit naar gevraagd.

Onderduikers

Het duurde niet lang voor we die vele onderduikers in huis hadden. Sommigen gingen na korte tijd naar een nieuw adres. Dat was veiliger. Anderen, zoals Pollie, mochten blijven.

Ons huis werd een doorgangshuis, een soort doorgeefluik van mensen.

Wij kregen allerlei onderduikers: jonge, oude, aardige en rotzakken. Ik vond het iedere keer weer opwindend.

Mijn moeder niet. Soms bleek opeens dat ze zich zorgen maakte. Dan zei ze: ‘Wat dat later met jullie worden moet... Als dat maar goed gaat.’

Jaap en ik begrepen wel zo'n beetje wat ze bedoelde. Alles was veranderd, niets was nog zoals het was geweest. Mensen waar je eerst respect voor moest hebben - ministers, burgemeesters, politieagenten - waren nu verraders of meelopers. Er werd niet meer tegen ze opgekeken. Ze hadden in onze ogen geen gezag meer.

In onze stad was veel water en wij hadden een kano. Jaap ging er dikwijls met die kano op uit en de ene keer kwam hij thuis met aardappelen, een andere keer met groente, fruit of hout voor de kachel. Hij had telkens weer spannende verhalen over hoe hij met zijn kano langs de opslagplaatsen van de Duitsers was gevaren en hoe handig hij in het stelen was geweest. Niemand zei dan: ‘Maar Jaap, stelen mag toch niet.’ Iedereen was blij

met wat hij had meegenomen. Wij vonden hem allemaal geweldig. Mijn ouders waren minder opgetogen, maar ze zeiden er niet veel over. Ze konden bovendien het eten goed gebruiken en er gebeurde zoveel.

Op een dag kwam er een overvalwagen de straat in. Mijn moeder stond voor het raam en keek de straat in. Paniek. Alle onderduikers moesten verdwijnen door het luik in de kast. De overvalwagen stopte voor ons huis. Twee Duitsers kwamen naar buiten en begonnen even later bij ons te bellen. Toen er niet vlug genoeg werd opengedaan, sloegen ze met hun geweren tegen de voordeur. Mijn moeder werd zo wit als krijt. Alle onderduikers hadden zich verstopt, behalve Pollie. Die liep als verdwaasd door de kamer.

'Je bed in,' zei mijn moeder en ze duwde hem een vaas in zijn handen. Ik snapte er niets van, maar Pollie gelukkig wel.

Mijn moeder ging opendoen en ook hier snapte ik niets van: mijn moeder, die zich nooit beheersen kon, was de kalmte zelve. De Duitsers duwden haar opzij. In de gang bleven ze staan, het geweer in de aanslag. Ze waren niet ouder dan een jaar of twintig.

Mijn moeder leek niet onder de indruk.

'En?' vroeg ze. 'Wat willen de heren?' Er werd een antwoord geschreeuwd.

'Onderduikers?' vroeg mijn moeder stomverbaasd. 'Wat zijn dat?'

Eén van de soldaten schreeuwde dat ze een brutaal wijf was en haar bek moest houden. De ander snauwde dat ze hen onmiddellijk het huis moest laten zien.

Mijn moeder ging voor alsof ze niets merkte van de geweren die bijna in haar rug prikten. Ze gingen van kamer tot kamer. Er werd van alles overhoop gegooid, maar ze vonden niets. Tot ze bij de slaapkamer van Pollie kwamen.

Ze stormden naar binnen.

Alsof het gerepeteerd was haalde Pollie de vaas onder het bed vandaan, begon verschrikkelijk te rochelen en in de vaas te spugen. Er kwamen grote fluimen slijm uit zijn mond. Je werd misselijk als je er naar keek.

De soldaten bleven stokstijf staan.

‘Wat heeft hij?’ vroegen ze.

‘Tuberculose,’ zei mijn moeder.

‘Dat is toch besmettelijk?’

‘Natuurlijk,’ zei ze lief.

De soldaten draaiden zich om en stormden de trap af of wij allemaal de zwarte pest hadden. Toen de deur achter hen dichtsloeg, kwam Pollie zijn bed uit, maakte een rondedans en wij begonnen hysterisch te lachen.

Maar toen de overvalwagen wegreed, barstte mijn moeder in snikken uit.

Ze zei de hele dag geen woord meer.

Joden

Maar het liep niet altijd zo goed af.

Op een dag hadden mijn oom en tante een wat ouder echtpaar in huis. Mevrouw en meneer Groen. Ze zaten in de kamer of ze zo uit de lucht waren komen vallen. Hoe ze die mensen hadden leren kennen weet ik niet. Zulke dingen mocht je in de oorlog ook niet vragen.

Mijn oom en tante hingen een vreemd verhaal op.

Mevrouw Groen had een Amerikaans paspoort en daarom mocht ze binnen een paar weken naar het buitenland. Zij en haar man zouden worden uitgewisseld tegen Duitse krijgsgevangenen. Hoe dat dan moest met meneer Groen begreep niemand, want hij zat in een rolstoel. Hij was vanaf zijn buik verlamd.

Mijn tante was er niet gerust op.

'Volgens mij is dat paspoort net zo vals als haar tanden,' hoorde ik haar tegen mijn vader zeggen. 'Ik denk dat ze joods zijn. Die vrouw heeft zulk raar rood haar. Ik weet zeker dat het geverfd is. Je ziet het op een kilometer afstand, maar ze gaat elke dag met die man rijden. Ik zie dat de mensen haar nakijken. Ik ben doodsbang.'

Mijn vader vond ook dat het wel eens levensgevaarlijk kon zijn om op straat te komen. Alle joden droegen een ster op hun kleren. Als je dat niet deed en je werd gesnapt, gebeurden er de vreselijkste dingen met je. Ook als je joden verborg. Als dat ontdekt werd, ging je de

gevangenis in. Je had kans dat je werd gemarteld of doodgeschoten. Ze konden ook je huis in brand steken of alles kort en klein slaan. Het klinkt misschien als een avonturenverhaal, maar die dingen gebeurden echt. Het was geen wonder dat mijn tante zenuwachtig was.

'Je moet met ze praten,' zei mijn moeder.

Ik weet niet of dat de oplossing was.

Mevrouw Groen liet wel tien keer haar paspoort zien.

'Ik ben heus Amerikaanse,' zei ze steeds. 'Mijn man is wel een beetje joods, maar dat geeft niet. Omdat ik een buitenlandse ben, hoeven wij niet naar Duitsland. Binnenkort mogen wij naar Engeland. Echt waar, gelooft u me toch. Ik heb alle papieren al ingevuld.'

Zulke dingen hoorde je wel vaker.

Een Amerikaans paspoort was een soort heiligverklaring.

'En ik zal u maar niet vertellen wat wij daar allemaal voor hebben moeten betalen,' zei meneer Groen.

Dat snapte iedereen.

'U hoeft niet bang te zijn dat u last krijgt met de Duitsers,' zei mevrouw Groen nog eens. 'Wij hebben echt goede, geldige paspoorten. Heus. Door mijn huwelijk ben ik Nederlandse geworden. Ik heb daardoor twee nationaliteiten. Gelooft u me toch. Mijn man kan niet lopen. Het zou vreselijk zijn als we hier weg moesten. Ik zou niet weten wat ik moest beginnen.'

Mevrouw Groen straalde op de een of andere manier vertrouwen uit. Mijn oom en tante lieten zich geruststellen. Tot er op een avond zachtjes tegen het raam werd getikt.

19

Het was half tien en donker.

Iedereen beefde van schrik. Na achten mocht je niet meer op straat en daar hielden bijna alle mensen zich aan. Alleen mensen die 's avonds werk hadden, zoals doktoren, verpleegsters en politie, mochten na achten buiten. Die hadden een speciale vergunning. Als je die niet had en je werd door een Duitser of een Nederlander aangehouden, was je nog niet jarig. Dat risico durfde bijna niemand te nemen.

Mijn oom liep op zijn tenen naar de voordeur en deed hem geruisloos open.

Op de stoep stond een rechercheur van politie.

Een ‘goeie’.

‘Mijn dienst op het bureau is afgelopen,’ zei hij, ‘maar voor ik naar huis ga, wil ik u waarschuwen. Er woont hier een joods echtpaar dat morgenavond om acht uur wordt opgehaald. Zorg dat ze wegkomen.’

‘Dat kan niet,’ zei mijn oom. ‘Ze worden binnenkort uitgewisseld. Zij is Amerikaanse.’

‘Daar weet ik niets van,’ antwoordde de rechercheur. ‘Het bevel ligt op het bureau en dat kan niemand tegenhouden. Ik kom u alleen maar waarschuwen. Ze worden morgenavond om precies acht uur opgehaald.’

‘Maar hij is lam,’ zei mijn tante.

‘Daar houden ze geen rekening mee,’ zei de rechercheur.

Dat kon mevrouw Groen niet geloven. Ook toen de rechercheur allang weg was, bleef ze volhouden dat er niets kon gebeuren. Ze had doktersverklaringen en ze was heus Amerikaanse.

‘Maar ook joods,’ zei mijn oom. ‘U brengt ons allemaal in gevaar.’

‘Echt niet,’ zei mevrouw Groen. ‘Ik kan zo een verklaring van de Ortskommandant krijgen en die is hoger dan de burgemeester. Dat weet u toch?’

Ze was niet te overtuigen. Ze was er zeker van dat haar en haar man niets zou overkomen.

De volgende ochtend ging ze zelfs gewoon met haar man de straat op.

's Middags werd de sfeer om te snijden.

Iedereen was zenuwachtig en opgewonden.

Alleen meneer Groen niet. Die zat maar in zijn stoel en keek roerloos voor zich uit.

Om een uur of zeven klopte mevrouw Groen op de kamerdeur van mijn oom en tante.

‘Ik denk...’ zei ze. ‘Ik vermoed...’ zei ze. ‘Ik geloof dat we zo weer vrij gelaten worden als we toch mee zouden moeten. Maar je kunt natuurlijk nooit weten. Je...’

Ze gaf mijn tante een kistje.

Het zat vol kostbare sieraden.

‘Zou u die alsjeblieft zolang voor ons willen bewaren?’ vroeg ze zenuwachtig. ‘Het zijn onze familiejuwelen. Het is alles wat we nog bezitten. Maar als, áls we niet terugkomen...’

In een opwelling deed mijn tante het deksel van het kistje dicht. Ze draaide het op slot en gaf de sleutel aan mevrouw Groen.

‘Bewaar die als talisman,’ zei ze. ‘Hij brengt vast en zeker geluk.’

Mevrouw Groen stopte het sleuteltje weg en begon te snikken. Ze was erg overstuur, maar ze leek doodkalm toen ze om precies acht uur door drie Nederlandse agenten werden opgehaald. Het waren gewone mannen, vaders met kinderen zoals jij nu bent en ik toen was.

'Wees voorzichtig met mijn man,' riep mevrouw Groen. 'Hij kan niet lopen.'

'Kop dicht,' riep de ene agent.

'Smerige rotjodin,' zei de ander. 'We zullen je wel leren.'

Daarna reden ze naar het politiebureau. De volgende dag werden ze op transport gesteld naar Duitsland.

Deze geschiedenis heb ik mijn tante vele malen, tot in bijzonderheden, horen vertellen. Ook dat mijn oom op het politiebureau urenlang was verhoord. Hij moest bewijzen dat hij nooit had geweten dat mevrouw en meneer Groen joden waren. Hij kon de commissaris overtuigen en kreeg geen straf.

Een bombardement

Ik weet absoluut niet wanneer, maar vanaf een bepaalde dag werden er bij ons in de buurt V-I's afgeschoten. Een V-I was een soort raket die in Nederland de lucht in ging en dan in Engeland naar beneden kwam en ontplofte. Het liefst midden in Londen. Als je zo'n V-I op je dak kreeg, werd er een verschrikkelijke verwoesting aangericht. Je begrijpt dat iedereen er als de dood voor was. Ook wij in Nederland, want soms gebeurde het dat zo'n V-I geen vaart kreeg en dan viel hij na enkele tellen en ontplofte.

Iedereen kende het geluid van de V-I.

Als hij werd afgeschoten, hield je je adem in. Je luisterde of hij wel normaal ronkte, en je telde tot tien. Dan was het gevaar, voor ons, geweken.

Voor een V-I ging er geen luchtalarm af, wel voor vreemde vliegtuigen. Zodra er Engelse toestellen werden gesignaleerd, begon het luchtalarm te janken en moest je je in veiligheid brengen. Hóe wist eigenlijk niemand. Als de vliegtuigen boven de stad kwamen en het afweergeschut tekeerging, moest je tegen de muur van een huis gaan staan (zei men) of de openbare schuilkelder in te gaan. Thuis ging je in de kelder of onder de trap zitten. Ik heb inderdaad gezien dat van totaal verwoeste huizen de trap nog overeind stond.

De Engelse vliegtuigen gingen meestal naar Duits-

land om daar steden, vliegtuigen of fabrieken te bombarderen, maar je kon natuurlijk nooit weten. Ze hadden ook wel eens een doel in Nederland, de havens in Rotterdam bijvoorbeeld.

Er werd voornamelijk 's nachts gevlogen. De piloten moesten op een dwaalspoor worden gebracht en mochten geen herkenningspunten zien. Overal werd verduisterd, zodat je op een winteravond buiten geen hand voor ogen kon zien. Bij ons had iedereen rolgordijnen van zwart papier voor het raam, waarvan ieder scheurtje onmiddellijk met plakband werd hersteld. Delft is een stad met heel veel grachten en er liepen nogal eens mensen in het water.

Van bovenaf moet heel Europa één zwarte vlakte zijn geweest.

Iedereen was bang voor vliegtuigen.

Als je 's avonds bij elkaar zat en iemand zei: ‘Hoor eens!’, bleef je doodstil zitten luisteren. Wanneer er echt vliegtuigen waren en ze gingen hoog in de lucht voorbij, kregen de meeste mensen weer praatjes. ‘Die gaan Duitsland bombarderen,’ zeiden ze, opgelucht nu het gevaar voorbij was. ‘Goed zo.’ Ze zeiden nooit: ‘Wat zielig voor die Duitse kindertjes.’ Het was oorlog. Hoe minder zielen bij de vijand, hoe meer vreugd.

Er waren dikwijls geruchten. Zo van: vannacht wordt het vliegveld gebombardeerd. Je wist nooit of het ook echt zou gebeuren en dat maakte het extra spannend.

Bij ons in de buurt was een kogelgieterij. Heel vroe-

ger werden daar echte kogels gegoten. Nu natuurlijk niet meer. Men zei dat de Duitsers er wapens hadden opgeslagen en op een dag ging het gerucht dat de kogelgieterij gebombardeerd zou worden.

Iedereen praatte erover. Een opslagplaats van wapens. Dat zou me een klap geven! De hele buurt ging eraan...

Iedereen was zenuwachtig.

Iedereen, behalve mijn oma.

Zij was de moeder van mijn vader. Ze kwam af en toe logeren, maar ze kwam alleen als we weinig of geen onderduikers hadden. Al die mensen maakten haar zenuwachtig, zei ze.

Mijn oma was een vreselijk wijf.

Als ik met mijn treintje speelde, pakte ze het af omdat het herrie maakte. Als ik praatte moest ik mijn eigenwijze mond dichthouden, als ik zweeg was ik een dooie diender en als ik iets vertelde was ik een fantast. Verder vond ze me eigenzinnig, brutaal en lui en al was dat misschien allemaal waar, ik wou het van haar niet horen. Ze vond mijn broertje iets minder erg, maar toch ook niet echt geslaagd.

Ook mijn moeder vond ze niks. Die verwende haar kinderen en had veel te weinig aandacht voor haar, oma. Als mijn moeder iets lekkers had gekookt - niet zo makkelijk in de oorlog -, keek ze aan tafel of ze poep at. De enige die in haar ogen iets goed kon doen was mijn vader.

En zijzelf natuurlijk!

Ze kon naar de radio luisteren, lezen en breien tegelijk, zei ze altijd. Daar moesten wij maar eens een voorbeeld aan nemen.

Pas later, toen ik groot was, merkte ik dat mijn oma eigenlijk erg geestig was. Ze liet zich door niemand de wet voorschrijven. Ze was eigenzinnig en heel origineel. Je zou ook kunnen zeggen: een beetje vreemd - excentriek, noemden de grote mensen het. Nu heb ik er wel waardering voor; toen vond ik het vreselijk.

Wij waren die avond heel erg gespannen. Zou het gerucht waar zijn? Zou er inderdaad gebombardeerd worden? Ik weet nog dat het vroeg donker werd en dat er al geen elektriciteit meer was. Op tafel stond een oliepitje dat een spookachtig, flakkerend licht verspreidde. Je kon er niet bij lezen en je kreeg nauwelijks brandstof, zodat iedereen altijd vroeg naar bed ging. In een donkere kamer zitten rillen van de kou was zelfs in de oorlog niet leuk.

Maar of het die avond koud was, weet ik niet meer.

Wij werden wakker door het luchtalarm. Toen dat ophield hoorden we, heel zacht, nog heel in de verte, het geronk van vliegtuigen. Het kwam steeds dichterbij. We vlogen ons bed uit en schoten onze kleren aan.

Opeens begon het afweergeschut. Het was zo dichtbij dat de ruiten rinkelden. Je hebt het misschien wel eens op de tv gehoord, maar in werkelijkheid is het veel enger. Het lijkt op onweer, maar zo dichtbij, zo dreigend, dat je begint te rillen van angst.

Wij moesten allemaal onder de trap. Mijn vader en

moeder hadden ieder een vluchtkoffer voor het geval ons huis gebombardeerd of in brand geschoten zou worden.

Ik moest naar boven om mijn oma te roepen.

Het was daar boven een lawaai of de bommen en granaten om je oren vlogen en achter elkaar ontploften. Mijn grootmoeder sliep er gewoon doorheen.

'Oma,' schreeuwde ik. 'Opstaan!'

Ze deed haar ogen open.

'Wat is er?' vroeg ze slaapdronken. 'Waarom gil je zo?'

Volwassenen die wakker worden heb ik altijd eng gevonden. Ze liggen in hun bed en het lijkt net of ze niet helemaal echt zijn.

'De vliegtuigen,' riep ik. 'Ze gaan bombarderen!'

'Wat kan mij dat schelen,' riep ze boos. 'Moet je me daarvoor wakker maken?'

Een verschrikkelijke klap.

Het hele huis trilde.

'U moet opstaan,' schreeuwde ik. 'De Engelsen zijn er. Ze bombarderen de kogelgieterij.'

'Dat moeten zij weten,' antwoordde mijn oma. 'Ik sta op wanneer ik dat wil. Begrepen?'

Even later stormde mijn vader de trap op. Hij viel als een bom de kamer binnen zou je kunnen zeggen, maar mijn oma was niet onder de indruk.

'Moeder,' zei hij streng. 'Ik gebied u om op te staan. NU.'

'Zeg snotneus,' zei mijn oma, terwijl de rechtop in bed ging zitten. 'Wat denk jij wel? Hoe durf je in mijn slaapkamer te komen. Verdwijn. En onmiddellijk.'

Mijn vader ging de kamer uit als een kleine jongen. Hij mompelde nog iets over onverantwoordelijkheid, maar hij liet zich gewoon wegsturen.

MIJN vader!

Ik wist niet dat zoiets mogelijk was.

Intussen ging het schieten door. Vermoedelijk werd er ook echt gebombardeerd, want af en toe hoorde je ontploffingen die niet van kogels afkomstig konden zijn. Af en toe klonk er ook een sinister gefluit, daarna volgde dan een dodelijke stilte en ten slotte kwam er een verschrikkelijke klap. Kalk viel uit de plafonds op de grond.

'Het is vlakbij,' zei mijn vader.

Eén keer meenden wij zelfs dat ons eigen huis was geraakt. Ergens boven ontplofte een bom of een granaat. Een donderend geraas of de hele verdieping naar beneden kwam. En wolken, wolken stof.

Oma lag nog steeds boven.

Misschien is ze wel dood, dacht ik opgewonden, want het is gek - en ik durf het bijna niet te zeggen - ik was wel bang natuurlijk, maar ik vond het allemaal ook ontzettend spannend. In mijn fantasie zag ik ons al over de straat lopen: het huis een grote, rokende puinhoop en wij op zoek naar onderdak.

Dat gebeurde allemaal niet.

Toen het luchtalarm 'veilig' blies, bleek ons huis niet eens geraakt. Mijn oma lag nog steeds in haar bed en sliep als een roos.

De volgende dag hoorden wij wat er wel was geraakt:

drie huizen en geen kogelgieterij. Een meneer die door een granaatscherf gedood was. Verder nog wat gewonden.

Het leven ging weer verder.

Ons was niets overkomen.

Eten

Ik zei al: in het begin lijkt zo'n oorlog niet erg, maar ieder jaar wordt het erger. Het laatste jaar - en vooral het laatste halfjaar - was er zo weinig te eten, dat de mensen eruitzagen als de dood van Pierlala. Veel mensen gingen door de honger ook echt dood of vielen flauw op straat. Je ziet zulke dingen wel eens op de tv; toen was het echt.

Ikzelf heb nooit echt honger gehad. Mijn vader was al in het begin van de oorlog naar tuinders in het Westland gegaan om voor groenten en aardappels te zorgen. Mijn moeder weckte in glazen potten, want er was nog geen diepvries. We hadden eigenlijk altijd voorraad, maar met de onderduikers mee moesten er ook veel mensen van gevoed worden.

Ik ging elke dag naar een boer om twee flessen melk te kopen. Iedere dag moest ik een kilometer of zeven heen en terug. Eerst op de fiets, later lopend.

Onze poes was gek van die melk. Hij wist precies wanneer ik thuis kwam. Als ik de straat in kwam, zat hij al op de mat bij de voordeur. Mijn moeder snapte er niets van. ‘Het is net een wonder,’ zei ze vaak. ‘Als de poes naar de gang gaat, weet ik dat je binnen vijf minuten thuis bent.’

De eerste die melk kreeg was natuurlijk de poes.

Er waren in die tijd geen blikjes kattevoer. Er was

nauwelijks vlees en bijna geen brood - je kreeg een half broodje per persoon per week! - dus hij leefde op die melk. Sommige onderduikers werden daar wel eens kwaad over. ‘Stop die kat toch in de pan,’ zeiden ze. ‘Hij drinkt onze melk op.’

Je begrijpt hoe ik daar op reageerde!

Onze poes heette Kees -zoals al onze poezen of katers- en wij waren dol op hem.

Toch heb ik wel eens kat gegeten. Mijn vader kocht een keer een geslacht konijn, dat een poes bleek te zijn.

De mensen dachten in die tijd allemaal aan eten. Ze fantaseerden wat ze na de oorlog allemaal zouden kopen. Een heleboel mensen lazen uitsluitend kookboeken. Ik vertelde al dat ik dankzij mijn vader nooit echt honger heb gehad, maar ik weet nog dat ik bepaalde woorden echt proefde.

Chocola, bij voorbeeld.

Chocola was een gek woord. Het smaakte naar een reep die je vroeger, voor de oorlog, voor vijf cent kon kopen.

Of: banaan.

Ik wist niet wat ik me daarbij moest voorstellen. Het smaakte een beetje vreemd en vaag, baby-achtig ook.

Het woord waar de meeste smaak aan zat was pindakaas. Ik kan me niet herinneren of ik het in die tijd ooit gegeten heb, maar het was heerlijk. Ik vind het nog steeds het lekkerste woord dat er bestaat.

Er kwamen heel wat ruzies voort uit eten. In veel gezinnen kreeg iedereen aan het begin van de week zijn

eigen halve broodje of zijn portie suiker. Een portie heette een rantsoen. Sommigen aten hun rantsoen in één keer op; anderen verdeelden het zoals het hoorde. Maar ze waren natuurlijk als de dood dat iemand er iets van pikte.

Dat gebeurde bij ons ook.

Vaak kon je midden in de nacht de keukendeur horen kraken. Dan ging er iemand op roof uit. Je begrijpt dat de ruzie bij ontdekking niet mis was. Iedereen bemoeide zich er mee; iedereen wond zich op. Mijn moeder nam ten slotte de broodtrommel mee naar bed. Ze vond het verschrikkelijk, maar ze moest wel.

Mijn moeder was de goedheid zelve. Al hadden we zelf bijna niets, iedereen die honger had kon wat krijgen.

Zo herinner ik me nog oom Jo van Baarle. Hij was geen echte oom, maar de man van tante Let, een vriendin van mijn moeder. Tante Let was een van de liefste mensen die wij kenden, en toen ze was gestorven, stuurde mijn moeder haar man niet weg.

En oom Jo kwam elke dag.

Als de klok vijf uur had geslagen, kon je ervan opaan dat de bel ging en oom Jo op de stoep stond. Hij was een brommerige oude man - in mijn ogen tenminste. Hij ging zitten, kreeg een kopje namaakthee (echte thee was er niet meer) en als de tafel werd gedekt, zat hij er nog.

Wij konden hem wel vermoorden, want elke keer als mijn moeder vroeg: ‘Wil je een hapje meeëten?’, zei hij ja. Of we nou gebakken bloembollen aten, een maaltje

bruine bonen (dat kwam bijna nooit voor) of vieze gaarkeuken-soep. Meteen na het eten ging hij weg. Hoe de onderduikers en wij ook protesteerden, mijn moeder bleef oom Jo de hand boven het hoofd houden.

'Die vuile egoïst,' zei Pollie achter haar rug.

Nu waren we dat allemaal wel een beetje. Soms zelfs een beetje erg.

Mijn vader had veel bloem ingeslagen en omdat hij bij Calvé (pindakaas!) werkte, hadden wij altijd olie. In die laatste oorlogswinter - die later hongerwinter werd genoemd - gebeurde het dikwijls dat wij bij het flauw flakkerende licht van een olielampje zaten te eten. Zo'n olielampje was niet meer dan een brandend stukje lampekatoen dat in een schaaltje olie dreef. Het gaf nog minder licht dan een kaars. Mijn moeder bakte soms pannekoekjes op een zelf gemaakt kachteltje, niet veel groter dan een bloempot. Die pannekoekjes moesten we doorgeven. Het was zo donker in de kamer dat je niet goed zag wat er gebeurde en Pollie en ik pikten heel veel extra pannekoekjes. We waren daar heel handig in. Tot mijn broertje het ontdekte. Toen was het natuurlijk afgelopen.

Ik kan me trouwens herinneren dat wij, boven op de gang, een 'koele kast' hadden. Daarin stonden niet alleen de glazen potten met groente, blikken met weet-ik-veel er allemaal in, maar ook zakken met gedroogde appeltjes. En die waren zo lekker! Lekkerder dan het lekkerste (gefantaseerde) snoep! Telkens als ik langs die kast kwam, pikte ik er een paar - tot mijn moeder ze gebruiken wilde.

Er was bijna niks over.

Mijn vader was razend, maar mijn moeder maakte er niet veel drukte over. Ze vond het vreselijk dat wij allemaal tekort kwamen. Aan zichzelf dacht ze nooit. Op het eind van de oorlog bleek ze als enige van ons totaal ondervoed te zijn. Mijn moeder liet altijd eerst haar hart en pas daarna haar verstand spreken. Dat was misschien niet altijd goed, maar ik benijd haar er wel om.

Ik wou dat ik ook zo was.

Verzet

Alles was in die tijd ‘op de bon’. Die bonnen zagen er uit als een vel postzegels. Voor ieder artikel had je een aparte bon: voor suiker, brood, boter of tabak en snoep. Voor een broodje had je één bon nodig, maar voor bijvoorbeeld een laken of een jas moest je bonnen sparen. Die bonnen voor textiel heetten punten. Voor ieder klosje garen had je punten nodig. Ik weet de getallen niet meer uit mijn hoofd, maar je kreeg laten we zeggen tien textielpunten per maand en als je er dertig voor een laken of een handdoek nodig had, moest je drie maanden sparen. Of de punten van drie gezinsleden gebruiken. Daarnaast moest je natuurlijk ook nog betalen.

Onderduikers hadden geen adres meer en konden niet naar het distributiekantoor gaan om bonnen en textielpunten aan te vragen. Mijn ouders kregen die bonkaarten van het verzet.

Veel bonnen werden geruild. Mijn vader ruilde zijn (en mijn moeders) snoepbonnen voor tabaksbonnen, want hij rookte verschrikkelijk veel.

Ik kreeg mijn eigen snoepbon en daar kon je, geloof ik, een ons snoep per maand op kopen. In die tijd kocht je trouwens geen ons maar honderd gram. Dat hadden de Duitsers zo ingesteld.

Met mijn snoepbon ging ik altijd naar Jamin, bij ons op de hoek. Er stond daar een aardig, praatgraag meisje,

dat per ongeluk of expres wel eens naar mijn bon vergat te vragen. Ze was dolgelukkig als ik naar haar wilde luisteren. Nu was dat niet moeilijk. Ik ben altijd erg nieuwsgierig geweest en het meisje van Jamin was heel interessant. Ze had namelijk een vermoorde vriend - verloofde noemde je dat toen.

Hij heette Hugenholz en was als student in het verzet gegaan. ‘In het verzet gaan’ betekende dat je je verzette tegen de Duitsers - en de Nederlanders die heulden met de Duitsers! - en dat je ze op alle mogelijke manieren dwars zat. Dat was levensgevaarlijk, want als je werd ontdekt, ging je naar Scheveningen.

Bij het strand, waar nu gezellig gezwommen en gezonnebaad wordt, stond toen een gevangenis. Als je daar in kwam, zag het er niet best voor je uit. Je werd er gemarteld, doodgeschoten, naar een kamp gestuurd of je mocht terug naar huis. Dat laatste gebeurde als je mensen verraadde. Als je namen en adressen van verzetsvrienden doorgaf.

Hugenholz was naar huis gestuurd. Hij was in Delft opgepakt en door de Duitsers verhoord. Zoiets ging niet zachtzinnig. Als je niks vertellen wilde, werd je gestompt en geslagen en meestal echt gemarteld. Als er mensen flauwvielen van pijn, werden ze bijgebracht en ging de marteling verder. Het meest vreemde heb ik altijd gevonden dat er dokters bij kwamen, die onderzochten of je nog wat hebben kon. Een gebroken arm of een gloeiende sigarettepeuk op je buik. Die heren deden niet minder.

Hugenholz vertelde dat hij heel erg was gemarteld en daarna vrijgelaten. Dat was vreemd. Nog vreemder was het dat direct na zijn vrijlating veel van zijn verzetsvrienden werden opgepakt.

Hij werd dus beschouwd als een verrader. Ze dachten dat hij tijdens martelingen of onder bedreiging had doorgeslagen, dat hij namen en adressen van verzetsmensen had gegeven.

Hij moest dood.

Op een avond werd hij thuis opgehaald voor ‘een karweitje’, door zijn eigen kameraden doodgeschoten en in de vijver van het Agnetapark gegooid.

Hij werd vlak bij onze tante Let begraven, maar het werd een akelige, vreemde begrafenis. De begrafenis van een verrader.

Als ik bij Jamin kwam en in het kamertje achter de winkel zat, kon dat meisje urenlang vertellen. Ze had niet alleen verdriet over de dood van haar vriend, maar ook omdat zijn grafsteen telkens werd beklad. Dan stond er met witte letters LANDVERRADER op of MOFFENKNECHT. Die grafsteen werd ook dikwijls vernield.

Je begrijpt dat ik aan haar lippen hing. Het meest spannende vond ik, geloof ik, dat zij geen verrader in hem zag. Ze was er zeker van dat hij onschuldig was en dat probeerde ze steeds te bewijzen.

Als ik die verhalen thuis vertelde, waren de meningen verdeeld. De meesten vonden het goed dat het zo gegaan was. Mijn moeder, die altijd heel fel tegen landverraders was, bleef een beetje vaag. ‘Zo'n jonge jongen,’

zei ze een keer. ‘Wie weet wat ze allemaal met hem gedaan hebben.’

Wij kenden thuis bijna geen mensen die ‘fout’ waren.

Ik kende er één.

Een jongen uit mijn klas. Kees Hulsjer heette hij. Zijn ouders hadden een fietsenwinkel en waren vóór de Duitsers. Misschien hebben ze wel nooit iemand kwaad gedaan, maar het feit dat ze de Duitsers niet verooordeelden, was al kwaad genoeg.

Op een dag, toen wij allang van de basisschool waren, zag ik Kees in de stad staan met een collectebus. Hij haalde geld op voor Winterhulp. Als je, volgens mijn ouders, geld aannam van Winterhulp, deugde je niet. Dan was je geen goed vaderlander.

Kees had zijn uniform aan van de Jeugdstorm, dat was een nieuw soort padvindersclub. Ze brachten de Hitlergroet, net als de Hitlerjugend in Duitsland. Als je de Hitlergroet bracht, stak je je arm vooruit, bleef stokstijf staan en riep: ‘Heil Hitler.’

Kees en ik hadden elkaar altijd aardig gevonden, maar dat kon nu natuurlijk niet meer. Ik geloof dat Kees mij wel zag, maar hij keek langs me heen, rammelde met zijn collectebus en draaide zijn hoofd om.

Ik deed hetzelfde. Ik ging gauw de brug over en liep door.

We hebben elkaar nooit teruggezien.

Zo gaat dat in een oorlog.

Gewone mensen, gewone daden?

Op het eind, het laatste jaar van de oorlog, was het voor de meeste gewone mensen pas echt oorlog. Alle mannen tussen de 17 en 50 jaar hadden zich moeten melden om in Duitsland te gaan werken. Er moesten wapens gemaakt en daar hadden ze mensen voor nodig. Wie zich niet aanmeldde was strafbaar en moest onderduiken.

De Duitsers namen daar natuurlijk geen genoegen mee en hielden regelmatig razzia's. Een razzia is een soort overval, een drijfjacht op mensen. Plotseling verschenen er overvalwagens. Ze stopten, zetten straten af en gewapende soldaten doorzochten alle huizen van boven tot onder. Wie gevonden werd moest mee. Het verstoppen werd steeds moeilijker, want de soldaten kenden op den duur alle plekken. Veel jongens en mannen probeerden over de daken of via tuinen te ontkomen.

Met de joden was het iets anders.

Joden werden niet opgepakt om te werken. Joden werden naar concentratiekampen gebracht en daar, in gaskamers, vermoord.

Waarom?

De Duitsers vonden joden minderwaardig, zoals nu negers, gastarbeiders of homo's soms minderwaardig worden gevonden.

Je mag ze nu niet vermoorden. Dat is het enige - maar wel een groot - verschil.

De joden werden uit hun huizen gehaald en geloof me: dat ging niet zachtzinnig. Ze werden vaak geschopt en geslagen. Ook de kinderen. In auto's werden ze naar een verzamelplaats gebracht en vandaar werden ze in beestenwagens naar kampen vervoerd.

Een heel beroemde verzamelplaats was de Hollandse Schouwburg in Amsterdam. In Delft was geen vaste verzamelplaats. Op een dag was er een, zomaar, vlak bij het huis van mijn oom en tante.

Mijn tante liep op die ochtend naar huis en zag dat er op de Hertog Govertkade tientallen, misschien wel honderden mensen stonden. Mannen, vrouwen en kinderen, door soldaten onder schot gehouden. Mijn tante hoorde dat het een verzamelplaats was en dat al die mensen om vijf uur afgevoerd zouden worden.

Ze moesten daar nog uren staan.

Opeens zag mijn tante tot haar verbazing dat allerlei meisjes naar de soldaten gingen. Er werden grapjes gemaakt, er werd gelachen en de soldaten hadden al gauw meer aandacht voor die aardige, mooie meisjes dan voor hun gevangenen. Het was allemaal doorgestoken kaart. Mijn tante zag dat enkele vrouwen langs liepen, vliegensvlug een joodse man een arm gaven en met hem doorliepen of ze al jarenlang met elkaar getrouwd waren. De soldaten merkten niets.

Mijn tante deed hetzelfde. Een andere vrouw nam een kind mee. Zo werden er toch nog mensen gered. Maar

probeer je eens in te denken hoe de achterblijvers zich gevoeld moeten hebben. Stel je voor dat jouw ouders hadden moeten toezien hoe je door wildvreemden werd meegenomen. Geen reden om blij te zijn en toch moesten ze het zijn: misschien bleef hun kind nu leven.

Mensen deden dikwijls heldhaftige dingen, al was het maar om aan voedsel voor hun familie te komen. Ze gingen op hongertocht en dat wilde zeggen dat ze tientallen kilometers moesten lopen of fietsen om ergens, bij boeren, eten te kopen. Of te ruilen voor lakens, kleren, zilver of goud.

Fietsen was in die tijd trouwens geen pretje. Er waren geen gewone banden meer en je fietste op houten bandjes. Niet echt lekker.

Je moest voortdurend opletten. De Duitsers waren dol op fietsen en pakten ze vaak af. Met een open vrachtwagen stonden ze ergens in de stad of op het platteland en als je pech had, niks had gezien of niet was gewaarschuwd, was je je fiets kwijt.

Ze pikten ook het eten dat je had gekocht. Ze stonden het liefst bij een brug waar je wel overheen moest om thuis te komen. Ze hielden je aan, keken in je tas, je oude kinderwagen of je koffer en als je spek, vlees, erwten, bonen of boter bij je had, pakten ze het af.

Die laatste winter was er ook geen brandstof meer. De meeste mensen hadden kachels, die werden gestookt met kolen. Hout werd voornamelijk gebruikt om de kachel aan te maken. Omdat er geen kolen meer te krijgen waren, hakten veel mensen bomen om. Eerst in hun

tuin, later langs de weg en in parken. Ook zaagden ze oude meubels in mootjes, haalden planken uit hun kasten of haalden grote, zware bielzen onder spoorrails uit.

Mijn broertje Jaap ging vaak op kolenroof. Hij was een meester in het stelen. (Hij is het niet gebleven.)

Iedereen pikte wat hij pikken kon.

Tot het eind van 1944 was er, geloof ik, nog tot negen uur elektriciteit. Ik herinner me nog dat wij op een avond om een uur of acht in de kamer zaten, toen de bel ging. Het bleek dat één van ons het licht had laten branden. In de gang. En die was niet verduisterd. Er stond een landwachter op de stoep.

Een landwachter was een Nederlander in een zwart uniform. Hij was niet in dienst van de Duitsers, maar hij hielp ze wel.

Wij waren dolgelukkig dat hij niet binnenkwam - de kamer zat vol onderduikers - en ons alleen opschreef.

Binnen twee dagen kregen we bericht dat mijn vader, het hoofd van het gezin, of zijn oudste zoon voor straf een dag moest helpen graven.

Wat was ik nijdig dat ik moest.

Graven voor de Duitsers! Groter vernedering was niet denkbaar. Ik zou door iedereen worden uitgejouwd.

Dat viel mee. Toen ik een paar dagen later met een heleboel oudere mannen door de stad sjokte, keek iedereen ons geschrokken na. De meeste mensen hadden medelijden met ons. En geen wonder! Door de soldaten die

met het geweer in de aanslag naast ons liepen, moet het er allemaal behoorlijk angstwekkend hebben uitgezien.

Dat was het niet.

Ik trof een aardige soldaat. Ik was een tenger jongetje en hij vond dat graafwerk te zwaar voor me. In plaats daarvan mocht ik wc's schoonmaken. Hij had al gauw in de gaten dat ik daar geen ster in was en toen geloofde hij het verder wel. Hij liet me foto's zien van zijn vrouw en zijn dochtertje, een baby nog.

‘Krieg schrecklich,’ zei hij. ‘Kiend nog nooit gesehen.’

Toen ik dat 's avonds thuis vertelde, zei mijn vader: ‘Die jongens moeten natuurlijk. Die kunnen het ook niet helpen.’

‘Jammer dat hij hem niet mee naar huis heeft genomen,’ zei iemand. ‘Dan hadden wij hem in mootjes kunnen hakken.’

Zo ging het.

Oorlog is oorlog.

Geweld

Echt oorlogsgeweld, zoals je dat vaak op films ziet, heb ik weinig meegemaakt. Eigenlijk maar twee keer.

Ik moest naar Den Haag om een kilo bruine bonen te halen, die een relatie van mijn vader voor ons op de kop had getikt.

Ik kon het adres niet meteen vinden.

In de straten merkte ik wel een zekere onrust, maar dat had je zo vaak. Tot er iemand tegen me zei: ‘Ga gauw naar huis, jongen. Er worden winkels geplunderd en de Duitsers zijn er al.’

Ik stapte haastig door.

Ik sloeg een hoek om en kwam op een plein. En daar begon het.

Er klonk een ijselijk gegil.

Opeens een golf van hollende mensen, die alle kanten op stoven.

Geschreeuw.

Toen reden er twee gepantserde autos's het plein op. Er zaten schietende soldaten in. Er klonken knallen.

Een oude vrouw sloeg tegen de grond en bleef roerloos liggen.

Een man aan de overkant begon te gillen, tot hij viel en zich niet meer verroerde.

Het was net of het heel stil werd, maar dat kon na-

tuurlijk niet. De auto's reden het plein rond en de soldaten bleven schieten. De kogels floten, maar ik hoorde ze niet.

Het was precies zoals je het nu wel eens op het journaal ziet. Dan gebeurt het altijd in andere landen, maar toen was het echt. Het gebeurde bij ons en ik was er zelf bij.

Toch was het net of het níet helemaal echt was. Tot ik een ruk aan mijn jas voelde en iemand me een portiek in trok. Het leek of ik wakker werd uit een soort verdoving en ineens midden in de werkelijkheid was.

Maar toen was het angstige voorbij.

De auto's waren weg. Er lagen wat doden en gewonden op het plein en er heerste een bijna bovenaardse stilte.

Toen gingen er deuren open en er kwamen mensen naar buiten. Het duurde enkele minuten voor het plein vol mensen was. Je wist niet waar ze zo gauw vandaan kwamen.

Ik wist trouwens niet hoe gauw ik weg moest komen. Ik begon van boven tot onder te beven en ik voelde mijn knieën knikken. Van schrik vergat ik de bruine bonen en toen ik thuis kwam, geloofde niemand me écht. Ze deden allemaal of ik overdreef.

De tweede keer was anders, maar het was weer in Den Haag en het had weer met eten te maken. Nu ging het om een stuk spek, dat iemand voor ons uit Overijssel had meegenomen. Ik moest in het Bezuidenhout zijn, een totaal andere buurt.

Het was op de dag van het bombardement dat naderhand een vergissing van de Engelsen bleek te zijn.

Toen ik langs de Vliet over het Jaagpad liep, had ik wel vliegtuigen gezien en ontploffingen gehoord, maar er geen aandacht aan besteed. Men zegt nu dat je boven de stad rook- en stofwolken kon zien, maar ik had er niet op gelet.

Pas toen ik in de buurt van het Bezuidenhout kwam - waar nu het Centraal Station staat - zag ik dat er iets aan de hand was. Er kwam een eindeloze stoet vluchtelingen aan. Ze hadden van alles bij zich: volgestouwde fietsen, kinderwagens, handkarren, bakfietsen en trekkarren. Sommige mensen hadden zelfs stoelen meegenomen. Ik heb nog nooit zoveel troep bij elkaar gezien. Veel mensen hadden beesten bij zich. Vogels in kooien, konijnen in hokken, poezen op de arm en honden aan de lijn.

Het was een lange, zwijgende stoet van mensen, zo geschrokken, zo verslagen en zo geschokt, dat ze geen woord meer konden uitbrengen. Ze waren nog vlak bij huis en ze zagen eruit of ze al uren hadden gelopen en dood- en doodmoe waren.

Ik liep door, tegen de stroom in. Zonder spek durfde ik niet thuis te komen. Mijn vader had me precies uitgelegd hoe ik lopen moest en ik probeerde mijn weg te vinden. Eén keer vroeg ik of ik goed ging. Die man keek me aan of ik gek was en gaf niet eens antwoord.

Pas na een tijd begreep ik waarom. Het zag eruit of er van de hele wijk niets over was. Voor ik het wist stond

ik tussen rokende puinhopen. Hele voorgevels waren weggeslagen. Ergens was een bed met één poot aan een stuk schoorsteen blijven hangen. Je zag ook schoorstenen met de kachel er nog voor. De trappen, bezaaid met puin, stonden meestal nog overeind. Ergens, tussen het puin van een half weggeslagen huis, stond een piano, de opengeslagen muziek nog op de standaard. Ook zag ik een tafeltje met een vaas bloemen in een gang. Van het hele huis, zelfs van de gang, was vrijwel niets meer over. Alleen die bloemen stonden er nog; daar was niets mee gebeurd.

De straat lag bezaaid met de gekste dingen. Ik herinner me een poederdons, een grote pop met echt haar, een glimmende, gloednieuwe damestas en schoenen. Veel schoenen.

Ik liep verder de straat in. Meende ik nu echt dat ik ooit het huis zou vinden van de meneer met het spek? Ik weet het niet meer. Ik denk nu, achteraf, dat ik zelf ook een beetje geschokt was. Dat het daardoor niet in mijn hoofd opkwam om naar huis te gaan.

Ik herinner me nog dat het heel onwezenlijk was in die straat. Ik zag niemand. Ik was de enige mens. Het was spookachtig leeg en stil.

Tot er ineens iets ontplofte.

De klap was zo hevig en de gevolgen zo afschrikwekkend, dat ik stokstijf bleef staan.

Door de luchtdruk vielen er muren om, vlogen er stukken steen door de lucht en zakten huizen als lucifersdoosjes in elkaar. Je hoorde het gekraak van bre-

kend hout en het gerommel van grote brokken steen.

Toen de ergste stofwolken waren opgetrokken, zag ik dat de stoepen en de rijweg vol puin lagen. Ik dacht: Ik kom hier nooit meer uit. In paniek wou ik gaan rennen, klimmen, klauteren, tot iemand schuin vanaf de overkant, waar eens de hoek van de straat was geweest, riep: ‘Daarheen!’

Ik was er toch nog snel uit.

Nog sneller probeerde ik in de bewoonde wereld terug te komen.

Pas thuis dacht ik weer aan het spek. Maar nu geloofden ze me wel: ik was helemaal grijs van het stof en iedereen wist van het bombardement.

Ze waren blij dat ik heelhuids terug was.

Het ergste

Als schrijver van kinderboeken kom ik in heel veel klassen en vaak vragen kinderen me: ‘Vertel eens iets over de oorlog? Wat vond je nou het allerergste?’

Dat durf ik nooit te vertellen, want het was iets heel gewoons.

Gewoon tenminste, als je het vergelijkt met dingen die echt erg waren.

Het gaat over fietsen pikken.

Op een dag stonden ze bij ons op de hoek van de straat, bij de winkel van Jamin. Twee soldaten met een open vrachtwagen.

Het eerste slachtoffer was een vrouw met een stokoude fiets. Hij viel bijna uit elkaar van roest, maar toch pikten ze hem. Daarna kwam er een man die een vergunning had. Hij pakte zijn portefeuille om de vergunning te laten zien, maar de soldaat zei: ‘Niks mee te maken!’ en de fiets ging de laadbak in. Daarna kwamen er twee meisjes met één fiets en toen niemand meer. Er werd kennelijk gewaarschuwd.

Tot er een jongetje vanaf de andere hoek de straat in kwam rijden. Hij zat op een damesfiets die er echt splinternieuw uitzag. Je zag aan zijn gezicht dat die fiets zijn trots en zijn glorie was. Er zaten zelfs echte banden om!

Mijn moeder schrok er van.

‘Kijk nou,’ riep ze. ‘Ga die stomme jongen zeggen dat er soldaten staan.’

Dat deed iemand anders al. Een van onze buren hield het jongetje aan en wees, een beetje stiekem, op de soldaten.

Het jongetje reed door.

Mijn moeder deed het raam open en riep: ‘Ga terug. Ze pakken je fiets af.’

‘Dat kan niet,’ riep het jongetje vrolijk terug. ‘Het is de fiets van mijn moeder.’

Hij reed door naar de hoek. Hij was ervan overtuigd dat niemand zou afpakken wat niet van hem was.

Een van de soldaten kwam de stoep af en liep de rijweg op.

‘Afstappen,’ zei hij in het Duits.

Het jongetje liet zich zakken totdat hij met beide voeten op de grond stond en de fiets tussen zijn benen hield.

‘Geef die fiets hier,’ zei de soldaat.

Het jongetje voelde zich heel erg verantwoordelijk. Die fiets was niet van hem, daar moest hij goed voor zorgen. Hij had nog het vertrouwen, dat iedereen zoiets eenvoudigs zou begrijpen. Het klonk zelfs een beetje trots toen hij zei: ‘Die fiets is niet van mij. Die kan ik u niet geven.’

De soldaat luisterde niet eens. Die wilde zoveel mogelijk fietsen hebben.

‘Afgeven,’ zei hij onverschillig.

Het jongetje zei niets. Het leek of hij niet begreep wat er tegen hem gezegd werd.

Onzeker keek hij om zich heen.

Niemand kon hem helpen.

‘Hier,’ zei de soldaat en hij rukte ongeduldig aan het stuur.

‘Nee!’ riep het jongetje. ‘Hij is niet van mij. Hij is van mijn moeder.’

De soldaat had geen zin in gezeur. Hij sloeg zijn arm om het jongetje heen, nam hem in een soort houdgreep en rukte de fiets onder hem vandaan.

Het jongetje werd doodsbleek.

‘Mijn fiets,’ stotterde hij. ‘Mijn fiets.’

De soldaat ging gewoon zijn gang.

Verbijsterd zag het jongetje hoe zijn fiets naar de vrachtwagen werd gereden. Hij bleef roerloos staan, tot er opeens iets in hem veranderde. Het was net of hij wakker werd. Hij sprong op zijn fiets af, greep de bagagedrager en schreeuwde: ‘Geef terug! Geef terug!’

De soldaat sloeg hem van zich af. Toen het jongetje zag hoe zijn fiets in de laadbak werd gelegd en reddeloos verloren was, begon hij opeens huizenhoog te gillen.

Zulk gillen heb ik nooit meer gehoord.

Zo wanhopig, zo bang, zo verschrikkelijk.

‘Het lijkt wel of hij geslacht wordt,’ zei een van onze onderduikers.

Zo klonk het ook.

Een overbuurvrouw ging naar hem toe en probeerde hem te troosten.

Hij hoorde haar niet eens.

‘Hij is van mijn moeder,’ gilde hij. ‘Ik durf niet naar huis.’

De soldaat draaide zich om, stak een sigaret op en liep naar de andere soldaat die op de stoep stond toe te kijken.

Nu pas drong het tot het jongetje door, dat er niets aan te doen was. Dat hij de fiets echt, écht kwijt was.

Hij liep weg als in een droom, of hij zelf niet wist dat hij aan het lopen was. De tranen stroomden over zijn wangen en hij gilde zonder op te houden.

Dat jongetje heb ik nooit kunnen vergeten. Gek natuurlijk, want die doodgeschoten vrouw op dat plein en die gebombardeerde huizen waren veel erger dan een afgepakte fiets. Ik denk dat die jongen stiekem een eindje aan het fietsen was. Geen mens was in die tijd zo gek om een kind op een bijna nieuwe fiets te laten fietsen. Misschien heeft hij wel heel erg op zijn duvel gekregen - maar wat dan nog?

Sommige dingen worden een symbool, zo is het gewoon.

Voor mij is dat jongetje de oorlog.

Ik zal hem altijd voor mij blijven zien. Net als de foto van dat joodse jongetje met die veel te grote pet op. Met zijn handen omhoog loopt hij voor in de rij. Hij is zo bang, zo bang, zo wanhopig.

Of het gezicht van dat meisje met die hoofddoek om. Nog eenmaal, voor de deur van de beestenwagen wordt dichtgegooid, nog eenmaal, voor de trein gaat rijden, kijkt ze naar buiten.

Je ziet aan haar gezicht dat ze weet wat haar zal worden aangedaan. En dat ze er niets aan kan veranderen.

Dat blijft het ergste.

Tot slot

De familie Groen is niet terug gekomen.

Meneer Groen werd dood geschoten en zijn vrouw vermoord in een gaskamer.

Mijn tante hoorde het na de oorlog van een neef. Ze gaf hem het kistje zonder sleutel. Waar die gebleven is, weet niemand.

Vrijdag 23 november 1990
bijna twee maanden voor het uitbreken van de Golfoorlog